

A magyar aktivizmus

Kassák Lajos (1887-1967) író, költő, lapszerkesztő, 1920 után képzőművész erős karaktere nélkül nem született volna nemzetközi mércével mérhető, valós nemzetközi kapcsolatokkal bíró avantgarde irodalom és képzőművészet Magyarországon. Az autodidakta műveltségű Kassák közel állt a kor művelt munkásrétegeihez, de azoknál sokkal radikálisabb politikai nézetei voltak, míg képzőművészeti munkásságának mércéjét a polgári művészet mellé állította, sőt etikai és művészetet megújító vonatkozásban fölé is helyezte. Mozgalma, melyet 1919-ben maga nevezett el aktivizmusnak a német expresszionizmus baloldali ágának mintájára, 1915-ben lépett nyilvánosság elé Budapesten A Tett című irodalmi és művészeti lappal, melyben háborúellenes és internacionalista eszmék jelentkeztek expresszionista grafikákkal (Uitz Béla művei), festménnyel (az azóta eltűnt Dobrovits Péter festmény a *Krisztus siratása*, melynek nem hagyományos szélsőségesen drámai előadásmódjáért a lapot betiltották), kubista kompozícióval (Dömötör Gizella festménye), és mindenek előtt szóban megfogalmazott programmal, mely Kassák egyik legjelentősebb versében, a *Mesteremberek*-ben és új művészetért kiáltó prózai írásaiban volt olvasható. Ez a program a művészetben új színeket, új formákat ígért, dinamikát és jövőépítést a mesteremberek - a társadalom alsóbb osztályai számára. A Tett köre a lap megjelenése után elnyeri a "Budapest anarchistái" titulust. A Tett köre (Kassák, Uitz, Dobrovits, a fiatal Pátzay Pál) ismerte és részben megértette a futurizmus, (v.ö. Kassák írása Carlo Carra *Egy anarchista temetése* festményéről) a kubizmus és az expresszionizmus kifejezőeszközeit, de tagadta és elutasította a futurista háború-kultuszt, az expresszionista misztikus transzcendentális gondolkodást (noha a lap közölt például egy verset Wassily Kandinskytól). A Tett betiltása után néhány hónappal indult 1916 novemberében a MA, melynek sokkal tágasabb volt a világa, szebb a formája, gazdagabb tartalma, de 1919 nyaráig sokat megőrzött elődje, A Tett politikus célkitűzései közül. Kassák Lajos a MA lapjain és címlapjain szerepeltetett fontos műveket a kortárs avantgarde mozgalmak képviselőitől (a cseh Vincenz Beneš-től, Franz Marctól, Umberto Boccionitól, Pablo Picassótól, Georges Braque-tól, André Deraintól), de címlapra helyezi Uitz Béla, Bortnyik Sándor, Gergely Sándor, Máttis Teutsch János, Schadl János, Kmetty János - tehát a saját köréhez csatlakozó fiatal avantgarde művészek grafikáit, festményeit, szobrait. A Nyolcak egyes jelentős mestereitől is megjelenik főmű a MA lapjain: ilyen Berény Róbert Bartók Béla portréja (1913), 1917-ben, valamint Vaszary János két háborús rajza (II. évf. 9. sz.) és Kernstok Károly két rajza (II. évf. 6. és 11. sz.).

A MA körében kilenc kiállítás nyílt meg 1917-1919-ben Budapesten. Ezek közül a legjelentősebb az önálló expresszionista-futurista tájfélfogás magyarországi képviselőjének, Máttis Teutsch Jánosnak két kiállítása (1917, 1918), valamint a Nyolcak csoportja egykori tagjának, az expresszív-kubista-naturalista Tihanyi Lajosnak az önálló tárlata (1918). Ezen szerepelt több portré főműve, köztük Fülep Lajos (1915) és Kassák Lajos portréja (1917). A MA III. közös demonstratív kiállításán a legerősebb tehetség Uitz Béla, Kassák Lajos sógora, aki monumentális munkásságon, illetve anya gyermekével ábrázolásain, melyek diófapáccal, tussal, tintával illetve olajképben készültek. 1916-1919-ben olyan komolyan teljesíti a negyedik rend felmagasztalásának programját, mint Käthe Kollwitz grafikáiban és szobraiban. Ugyanakkor Uitz átéli és alkalmazza Umberto Boccioni, Giacomo Balla futurista dinamizmusát (e mesterek műveit 1913-ban Budapesten, 1916-ban Firenzében, Rómában láthatta), és a kubizmusból a klasszicizmus felé haladó Pablo Picasso 1916 körüli stílustörekvését (hogy hol láthatta mindezt, rejtély, az Uitz irodalom nem oldotta meg ezt a kérdést). Uitz

Budapesten megfigyelhette alig idősebb nemzedéktársa, a MÁ-ban szintén megjelenő Nemes Lampérth József expresszív naturalista festményeit és rajzait, de nem nevezhető Lampérth követőjének.

Nemes Lampérth jelen van fontos epizód formájában a MA körében. Hasonlóan fontos komponens a mozgalom egyre határozottabb nyelvének kialakulásában, mint az 1915-ben meghalt Galimberti házaspár: Dénes Valéria és Galimberti Sándor művészete. A Galimberti házaspárnak Kassák emlékkiállítását szentelt, rajtuk kívül csak az egyszerű eszközökkel komponáló Bohacsek Edének van poszthumusz tárlata a MA körében. Kassák nagyon tisztelte Galimbertiéék fauve-kubista elemekből épülő dinamikus olajfestményeit. A kortárs irányzatok közül Kassák a kubizmust tisztelte leginkább, a MA kiadásában jelent meg először magyar nyelven G. Apollinaire tanulmánya a kubizmusról (1919). Kassák nyitott és jó szemű szerkesztő volt, ismeretlen fiatal művészeket felkarolt. Ilyen volt a tárgyalt korszakban a brassói Máttis Teutsch János, a kassai Ruttokay György, a tatatóvárosi Schadl János és a marosvásárhelyi Bortnyik Sándor (IX. kiáll. 1914-ben) és Kassák által személyesen tisztelt rajzolóként, festőként Gulácsy Lajos. 1919-ben az aktivizmus kiállítását aláírta a hadviselt Moholy Nagy László, ekkor expresszionista tájak és portrék rajzolója. Feltűnik a körben, mint tárlatlátogató a fiatal Kannengießer, később Kállai Ernő műkritikus, Péri László mint a MA Színpadának tagja (később konstruktivista képzőművész), valamint állandó kritikusként, elemző képzőművészeti szakértőként Hevesy Iván, akinek portréját Uitz többször megrajzolta, megfestette.

A MA körében igen fontos műfaj ekkor az arckép, az expresszionista-kubista-futurista portré, valamint a patetikusan ábrázolt munkásember, asszony alakja, mint szimbólum. Ismétlődnek az evangéliumi témák, a szimbolikus nagyváros ábrázolások, mozgó, felvonuló, táncoló emberek (például Bortnyik Sándor 1918-19-es grafikáin, festményein). Az organikus absztrakció felé haladó táj és természetábrázolást Máttis Teutsch képviseli vízfestményein, olajképein, linómetszetein és pasztelljein, de látunk hozzá hasonló Vasziliy Kandinszkij, Franz Marc párhuzamot a fiatal Ruttokay Györgynél. A geometrikus absztrakció felé a legkövetkezetesebben Bortnyik Sándor halad 1919-20 körül, míg Uitz minden korlátot tagadva egyszerre organikus és geometrikus néhány 1919-es robbanás szerű tájfestményén, (Pécs, Janus Pannonius Múzeum, magántulajdon) Uitz egyéni stílusú párhuzama a rövid ideig Uitzhoz, Lampérthez hasonlóan Ferenczy Károly tanítvány Schadl János, aki önarcképeivel, furcsa portréival (*A város és Bernáth Aurél*), városképeivel követi, az aktivizmust kialakító főbb európai irányokat, s a dunántúli tájhoz és városokhoz fűződő eleven kapcsolata mindebből személyes szintézist hoz létre. A MA kör kiállításainak emléke sok magyar művészt ösztönöz hasonló stíluskeresésre. Ez figyelhető meg az 1920 körül fiatal Derkovits Gyulánál, a franciaországi tartózkodása (internálása) után elsőnek a MÁ-t kereső Szobotka Imrénél, a MA második korszakának idején Bécsben, vagy terjesztésének egy-egy állomásán, Kassán, Losoncon, Kolozsvárott, Aradon, Újvidéken, Belgrádban felbukkanó költőknél, íróknál, grafikusoknál, festőknél (Kudlák Lajos, Schiller Géza, Szántó György, Csuka Zoltán, Fábry Zoltán).

A MA második (bécsi) korszakában 1920-25 között gyűjtő helye a nyugat-, közép-, és kelet-európai avantgarde-nak és terjesztési területén, s mivel német különszámait, kiadványait is vannak, nemcsak a magyar nyelven olvasók számára forrás. A MA köre ekkor átveszi és irodalomban, vizuális művészeti formáiban a maga törvényei szerint alakítja a dadaizmust, a konstruktivizmus különböző mestereit és árnyalatait Viking Eggelingtől Vladimir Tatlinig, Piet Mondriantól Moholy Nagy Lászlóig. Az első korszak több nagy mestere (Uitz, Máttis-Teutsch, Bortnyik) 1922 körül elválnak a bécsi MÁ-tól, de jelentkeznek új izmos tehetségek, sőt

maga Kassák Lajos is műveli a Bortnyik által teremtett festmény, kollázs és grafikai műfajt, a képarchitektúrát és az Apollinaire által modern műfajjá tett vizuális költészetet a képverset (*Este a fák alatt*).

A magyar aktivizmus egész története alatt adott ki verseskönyveket, prózai írásokat, manifesztum vagy vitairatszerű írásokat, a legtöbb alkalommal szépen komponált, egyedi címlappal és színes illusztrációkkal. A magyar könyvtörténet jelentős, különös kvalitású művei ezek a papírkötésű füzetek, könyvek, melyek egy része kifejezetten gyűjtők számára készült. A MA önmagában vizuális élményt ad, mint a kortárs avantgarde lapok általában, csak talán a leghosszabb életű francia, német orosz, lengyel, szerb, román társai között.

A magyar aktivizmus tevékenységének nagy része papíron született, papír, nyomdai termék, grafika, rajz vagy kollázs.

A magyar aktivizmus expresszív-kubista-futurista első korszakának vannak párhuzamai a tizes évek magyar és európai festészetében, akik közül néhányan hatottak Kassák körére. Igen jelentős mesterként tartozik ide Perlrott Csaba Vilmos, akivel Kassák és Uitz Kecskeméten találkozott. (Még felfedezésre vár Leidenfrost Sándor oeuvre-je.) Nemzetközi párhuzamaként említhető a cseh Bohumil Kubišta, Vincenz Beneš, a német Ludwig Meidner, Wilhelm Morgner.

A magyar aktivizmus második korszaka Kassák, Moholy Nagy, Péri László műveivel már része a húszas évek egyetemes európai avantgarde-jának, nélkülük már annak hiányos lenne a története.

A MA körben mindkét korszakában fontos volt az előadó-művészet, a modern zene, költői és zenei estek. Az esteken, matinékon Budapesten, Kaposvárott, Szegeden, Pécsen, majd több alkalommal Bécsben a MA költőinek verseit Kassák, Barta Sándor, Újváry Erzsike szavalta, európai (Tristan Tzara, Hans Richter, Theo van Doesburg, Ivan Goll, Kurt Schwitters, Ljubomir Mičić műveit Gáspár Endre és mások fordításában) párhuzamaik írásait népszerűsítette a MA körében érett művésszé váló Simon Jolán, Kassák felesége. Bartók Béla, Arnold Schönberg, Feruccio Busoni, Ravel, Debussy műveit adták elő (Hevesi Piroska), szavalókórus is működött. A MA körének ez a tevékenysége egész Közép-Európára nagy hatással volt, mivel Simon Jolán a húszas évek elején több előadóesten szerepelt Budapesten is, hatásuk érezhető a budapesti avantgarde színpadokon (Palasovszky Ödön színházai, Zöld Szamár színház, s Új Föld estek), a Munka-kör előadásai Prágában, Pozsonyban, Kassán, sőt talán még a Bauhaus színpadán is (Weininger Andor), ahová többen eljutottak a MA olvasása és rendezvényeinek látogatása után. A Bauhaus kiadványai, melyekben több Moholy-Nagy írás megjelent, bizonyos mértékig utódai Kassák Lajos és Moholy Nagy László *Új művészek* könyvének, mely Bécsben jelent meg 1922-ben magyar és német változatban. A magyar aktivizmus irodalmi mozgalomnak indult erős képzőművészettel. Ez a jellegzetessége egész fennállása alatt (1915-25) megmaradt.